

BİR ÖZGÜRLEŞME SORUNALI OLARAK POLİTİK İKTİSADIN ELEŞTİRİSİ*

Dr. Vedat Ulvi Aslan

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
ORCID: 0000-0001-8583-145X

Öz

Politik iktisadın kategorilerinin gerçekliğinin nerede aranması gerektiği sorusu, kavramsal bir analizi gerekli kılmaktadır. Bu kavramsal analiz yapılmadığında, bu kategoriler, “kendinde şeyler” olarak ele alınmakta, bu kategorileri var eden toplumsal süreçler anlaşılamamaktadır. Bu tür bir yaklaşımın doğrudan sonuçlarından biri, politik iktisadın kategorilerinin ebedileştirilmesi, bunları var eden tarihsel koşulların özgüllüğünün göz ardı edilmesidir. Böylelikle, politik iktisadın konusunu oluşturan üretim ilişkileri, tek toplumsal biçim olarak görülmektedir. Marx’ın politik iktisadın eleştirisi, bu kategorilere ilişkin kavramsal bir analiz temelinde, bunların tarihsel niteliklerini ortaya koymaktadır. Ancak daha geniş bir çerçevede Marx, konuyu, öz-biçim diyalektiği içinde ele almakta, bu kategorileri ortaya çıkaran üretim ilişkilerini analiz etmektedir. Böylelikle, politik iktisadın kategorilerinin neyin biçimi olduğu sorusunu merkeze alarak, bu biçimin ifade ettiği özü ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Marx’a göre, toplumsal kategoriler, kendinde şeyler değildir ve belirli bir özneliği, bu özneliği ortaya çıkaran toplumsal ilişkileri varsayar. Mevcudiyetleri bu öznelikle bağlantılı olarak tanımlı olan kategorilerin toplumsal süreçlerle bağıntısının kurulması, bu özneliklerce belirlenmiş çerçevenin dışına çıkılması demektir. Böylelikle bu eleştirel yaklaşım, özneyi kendi tarihselliğinin ötesine taşınmasının aracı olmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Politik İktisadın Eleştirisi, Meta, Emek, Değer, Meta Fetişizmi

Critique of Political Economy as a Problematic of Emancipation

Abstract

The question where should the reality of the categories of political economy be looked for requires a conceptual analysis. One of the immediate results of such an analysis is universalization of the categories of political economy and dismissing the specificity of the historical conditions that create them. Thus, the production relations that constitute the subject of political economy are taken to be the sole social form. The critique by Marx of political economy delineates the historical character of these categories on the basis of a conceptual analysis. However, Marx, on a broader context, handles the issue within the dialectics of essence-form relationship and analyses the production relations that give rise to these categories. Thus, he aims to determine the essence that these forms express by giving an answer to the question whose forms these categories are. To Marx, social categories are not things in themselves and presuppose a certain subjectivity, with the production relations that give rise to such a subjectivity. Linking these categories, whose existence is defined in terms of their relation to this subjectivity, with social processes allows one to free her/himself from the circumstances determined by these subjectivities. This critical approach, thus, opens the way for surpassing the historically determined limits of such subjectivities.

Keywords: Critique of Political Economy, Commodity, Labor, Value, Meta Fetishism

---

* Makale geliş tarihi: 07.03.2017
Makale kabul tarihi: 25.09.2017

Bir Özgürleşme Sorunsalı Olarak Politik İktisadın Eleştirisi*

Giriş

Araştırma nesnesi ortak olsa da, aynı konuyu ele alan farklı yaklaşımlar arasında bir karşılaştırmanın yapılabileceğini söylemek her zaman mümkün değildir. Farklı kişi ya da kişilerce geliştirilmiş olan teorik yaklaşımlar arasında, ne tür bir analitik yapıya sahip olursa olsunlar, kimi zaman karşılaştırmalı bir analizin gerekli unsurlarını bulmak mümkün olmaz. Bunun nedeni bu yaklaşımların kimilerinin “gerektiği kadar” bilimsel olup olmaması değildir. Mesele, farklı yaklaşımlar tarafından araştırma konusu yapılan nesnelliğin, özellikle toplumsal alan söz konusu olduğunda, farklı niteliklerle tanımlanması ve bu nedenle bambaşka biçimler alabilmesidir. Bir soyutlama olarak toplum, farklı yaklaşımlar tarafından farklı nitelikleri temel alınarak analiz edilmeye başlandığında, çok farklı nesnellikler tanımlanmakta, toplumsal yapının işleyiş dinamikleri, nedensellikleri anlayışlara göre değişebilmektedir.

Aynı araştırma alanındaki farklı yaklaşımlar arasındaki önemli bir ayrışma, toplumsal nesnelliğin tanımlanmasında kullanılan kavramlarda ortaya çıkmaktadır. Gerek aynı kavramın farklı yaklaşımlara göre farklı içeriklerde kullanılması, gerekse farklı kavramlarla düşünme ve tartışma zorunluluğu doğuran ayrılıkların söz konusu olması, bu yaklaşım sahiplerince ele alınan konu ya da ilişkilerin aynılığını sorgulattır niteliktedir. Politik iktisat¹ alanında olsun, başka disiplinlerde olsun farklı yaklaşımlar arasında karşılaştırma yapmanın önemine ve tartışma veya karşılaştırma zemininin yaratılması gerekliliğine dikkat çekmek, çoğu zaman önemli olan şey değildir; böyle bir arayışın genellikle beyhude olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak asıl mesele, belli bir yaklaşım tarzının gerçeklikle olan ilişkisinin nasıl kurulacağı ya da kurulup kurulamayacağı konusunda kendi içinde bir tartışmaya zemin sunup sunmadığıdır. Bir başka deyişle, düşünsel mekândaki açıklama tarzı ve

---

* Bu yazı, 2012 yılında Hacettepe Üniversitesi’nde gerçekleştirilmiş olan “Marx, Marksizmler ve Özgürlük” konferansına sunulmuş bildirinin, genişletilerek yeniden kaleme alınmış biçimidir.

1 Bu yazıda “Politik İktisat” adlandırması, en gelişmiş biçimini Smith ve Ricardo’da bulmuş ve Marx’ın bu alandaki çalışmalarında hem kavramlarını ve yöntemini belli bir düzeyde kullandığı hem de eleştirerek aşmayı hedeflediği disiplini anlatmaktadır.

kategoriler ile gerçek dünyanın süreç ve olguları arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğuna dair bir tartışma zemininin teoriye içkin olup olmaması, temel bir unsurdur.

Her teorik yaklaşımda, belli bir soyutlama düzeyinde, düşünsel süreçler, maddi hayatın dışında kendine özgü ve görece bağımsız bir mekâna sahipmiş gibi görünür. Bununla bağlantılı olarak belli bir teorik yaklaşımın, belirli bir düşüncenin pratik süreçlerde sınanması, sorgulanması, bilimsellik ölçütlerinden önemli bir tanesi olarak kabul edilir. Ne var ki, teorik kurguların ve soyut kategorilerin, bir takım kırılmalardan geçerek nitel dönüşümlere uğramaksızın pratikle ilişkisinin kurulması çoğu zaman mümkün değildir. Pratikte doğrudan gözlemlenebilir olguların (somut) teorinin soyut düzleminde tanımlı ilişkileri ne ölçüde yansıttığı ise her zaman tartışmalıdır. Örneğin, politik iktisadın kategorilerinin, çoğu zaman parasal büyüklükler olarak ifade edilebildiği kabul edilip, bu şekilde bir somutluk kazandığı düşünülse de, bu pratik düzeydeki analizin soyut ilişkileri açıklamak için doğrudan kullanılması mümkün değildir. Genel olarak, açıklama kapasitesi itibarıyla, böyle bir indirgemecilikle bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yaratılmış olan doğal ya da normal kabul edilebilecek engellerin ötesinde asıl sorun, “sayısal veri” haline getirilebilir olan şeylerin toplumsal nitelikleriyle ilgilidir. Toplumsal hayatın “verileştirilemeyen” unsurlarının, iktisadi hayat ve daha genel olarak üretim ilişkileri üzerindeki etkisi istatistiklere yansıtılabilir nitelikte değildir. Bu tür toplumsal unsurlar, en fazla, belirsizlik unsurları olarak iktisada dâhil edilebilir ki, bu da aslında, iktisadi hayatın piyasa ilişkileri dışında kalan toplumsal ve siyasi etkilerden ari kalması gerektiği şeklindeki yanılmanın bir başka ifade biçimi olmaktadır.

Marx’ın “politik iktisadın eleştirisi” özünde, özne-nesne ve öz-biçim diyalektiği içinde geliştirilmiş, kavramsal ve yöntemsel bir yaklaşımdır. Bu eleştirinin, politik iktisadın mevcut üretim ilişkilerini “ebedi” ve “doğal” süreçler olarak varsaymasına karşı geliştirildiği bilinmektedir. Ancak bu karşıtlık, politik iktisadın teorik iskeletini oluşturan kavram ve kategorilerin kendi içinde eleştirilmesiyle sınırlı olmanın ötesindedir. Marx’ın eleştirisi, mevcut toplumsal üretim ilişkilerini *farklı bir nesnellik* olarak kurarken, politik iktisadın kavram ve kategorilerini farklı bir düzlemde, farklı bir içerikte ele almasıyla karakterize olmaktadır. Özünde, toplumsal ilişkileri “bir başka nesnellik” olarak kurma şeklindeki düşünsel eyleme içselleştirilen bu eleştiri, Marx’ın, kendi kavramlarını geliştirmesiyle nihai noktasına ulaşmaktadır.

Ancak *kavrayıştan* bağımsız kavram olamayacağı için, bu eleştirel yaklaşım, yeni kavramların geliştirilmesi (veya mevcut kavramların farklı bir içerik ve bağlamda kullanılması), dolayısıyla, bu yeni kavrayışla bağlantılı olarak, bir yandan da yeni bir özneliğin kurulması olarak anlaşılmalıdır. Politik iktisadın *kendinde şeyler* olarak tanımlı kategorileri, bu eleştirel yaklaşım aracılığıyla, belirli toplumsal ilişkiler içinde tanımlı “süreç kategorilerine”

dönüşürken, vurgu da belli ölçüde “kavrayan özne”ye ve bu özne tarafından tecrübe edilen sürecin kendisine kaymaktadır. Bir başka ifadeyle, bu eleştirel analizde, birey açısından gözlemlenebilir nesnelmiş gibi görünen toplumsal/iktisadi kategorilerin toplumsal süreçlerle bağlantısının yeni bir içerikte kurulması, nesnelliği düşünsel olarak farklı bir şekilde yeniden kurmak anlamına gelirken, eleştiri eylemi, “bir öznelğin yaratılması” niteliği kazanmaktadır.

Aşağıda kavramsal düzeyde ele almaya çalışacağımız bu konu, öncelikle politik iktisadın eleştirisinin ne anlama geldiği tartışmasıyla açılmaktadır. Ardından meta, emek ve değer kavramları temelinde Marx’ın kapitalist üretim ilişkilerini farklı bir tarzda nasıl ele aldığı tartışılacaktır. Bu tartışmada, özne-nesne diyalektiğinin, Marx’ın tüm teorik analizine içkin olduğunun altı çizilirken, verili toplumsal ilişkiler içinde özne ve nesne ilişkisinin diyalektik yöntemle yeniden kurulmasının ve bu ilişkiden doğan toplumsal biçimlerin analizinin, bir tür özgürleşme eylemi olarak anlaşılması gerektiği savunulacaktır.

1. Politik İktisadın Eleştirisi

Marx’ın politik iktisat alanında kaleme aldığı temel eserlerinin başlığında ortak bir terim olarak “eleştiri” sözcüğünün bulunması oldukça dikkat çekicidir. Gerek *Politik İktisadın Eleştirisine Bir Katkı*² gerekse alt başlığı “Politik İktisadın Eleştirisi” olan *Kapital*,³ bunun en önemli örnekleridir. Bu kitapların başlıklarında yer alan bu “eleştiri” teriminin, esas olarak, kapitalist üretim ilişkilerinin ve bu sistemden kaynaklanan toplumsal ve insani sonuçların eleştirisi anlamına geldiği kanısının oluşması mümkündür. Marx’ın düşüncesinde ve siyasi pratiğinde böyle bir eleştirinin var olmadığı elbette söylenemez. Ancak Marx’ın politik iktisat eleştirisi, bu olumsuzlayıcı bakışın çok ötesinde bir anlam ve içeriğe sahiptir.

Politik iktisadın eleştirisi olgusunun değişik boyutları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ve muhtemelen en sık atıfta bulunulana, politik iktisadın,⁴ ele aldığı toplumsal sistemi “ebedileştirmesi” olgusudur. Ebedileştirme, esas

2 Marx, 1970.

3 Marx, 2011.

4 Marx’ın politik iktisat eleştirisinin yöneldiği hedefin, Smith ve Ricardo’nun en önemli temsilcileri olduğu Klasik Okul olduğunu bilmekle birlikte, günümüzde Marx’ın “eleştirisi” üzerine düşünürken o günden bugüne kadar iktisadi düşünce tarihi içinde yer alan, başta egemen iktisat anlayışı olmak üzere, birçok iktisadi yaklaşımın aynı hedef tahtasına yerleştirilmesi mümkün ve neredeyse kaçınılmaz görünmektedir.

olarak, politik iktisadın, ele aldığı toplumun ve onu karakterize eden ilişkilerin tarihselliğini göz ardı etmesi ve bunun sonucu olarak toplumsal süreçleri doğal süreçlermiş gibi ele almasıdır.⁵ Bu bağlamda politik iktisadın temel zaafı, belirli toplumsal ilişkiler olarak ele alınması gereken üretim faaliyetini, mübadele ilişkilerini, işbölümünü, bölüşüm ilişkilerini vb. maddi dünyanın bir uzantısı haline getirmesi ve tüm bu ilişkilerle bağlantılı olarak ortaya çıkan toplumsal kategorileri sanki maddi dünyanın evrensel kategorileriymiş gibi sunmasıdır.

Marx'ın eleştirisinin, incelemekte olduğumuz konu itibarıyla bizi daha fazla ilgilendiren bir diğer boyutu, politik iktisadın kavram ve kategorilerinin ele alınış tarzıyla ilgilidir. Politik iktisadın, yukarıda belirttiğimiz “ebedileştirme” meselesinin yanı sıra bir diğer problemlili yönü, kullandığı kavram ve kategorileri, bağlantılı oldukları üretim ilişkilerinden soyutlayarak, “kendinde şeyler”e ya da bir tür “dolayumsuz algı nesnelere”ne dönüştürmesidir. Böylelikle, içinde doğdukları toplumsal ilişkilerle bağlantısı koparılmış bu kavram ve kategorilerin açıklamasını yapmak için gerekli olan zemin, bir anlamda, ortadan kalkmış olmaktadır. Bu yaklaşım, “bu kavramların hangi gerçekliği ifade ettiği” bağlamındaki kavramsal sorunsalı saf dışı bırakırken, yöntemsel olarak, bize belli bir biçim içinde görünen toplumsal ilişkilerin, neden böyle bir biçim aldığı sorgulamasını da imkansızlaştırmaktadır. Örneğin para, mübadele değeri, değer, sermaye, rant vb. gibi maddi dünyaya ait olmayan olguların gerçekliklerini nerede bulduklarına dair bir sorgulama, benzer bir şekilde analizin dışına itilmektedir. Oysa politik iktisada ilişkin yöntemsel bir tartışmanın olmazsa olmaz koşullarından biri, maddi dünyada “kendileri olarak” mevcut olmayan bu kategorilerin, bize neden ve nasıl “öyle” göründüklerini sorgulamaktır. Bu nedenle Marx'ın politik iktisat eleştirisinin temel unsurlarından birinin, bu kategorilerin gerçekliklerinin ne olduğu sorunsalından yola çıkılarak tanımlandığını söyleyebiliriz.

Politik iktisadın Marx'ın eleştirisine hedef olan bir diğer yönü, özne-nesne diyalektiğine dayalı kavramsal bir yaklaşımın bu düşünce okulunda mevcut olmaması ile ilgilidir. Marx'ın kendi analizinde özne-nesne diyalektiği başlığına karşılık gelen bir tartışmayı (politik iktisadın eleştirisi bağlamında olsun ya da olmasın) doğrudan görmek mümkün değilse de, bu tür bir sorunsalın Marx'ın teorik yaklaşımına içkin olduğunu söylemek kesinlikle mümkündür. Daha doğrusu, özne-nesne diyalektiğinin Marx'ın analizinin diline ve içeriğine zımni bir şekilde egemen olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda tartışılacağı gibi, örneğin, somut emek ve soyut emek ayrışmasının, ya da

5 Burada, doğal süreçlerin bir tarihi olmadığı iddia edilmemektedir. Ancak toplumsal ilişkilerin tarihselliği karşısında verili bir fiziksel doğa kabulünün, konumuz açısından gerçekçi bir yaklaşım olduğu kabul edilmektedir.

yabancılaşma veya meta fetişizmi tartışmasının ve meta kavramının, yalnızca özne-nesne diyalektiğinde açıklanabilir ve kavranabilir nitelikte konular olduğunu belirtmek gerekir.

Konumuz itibariyle hayli önem taşıyan ve bu nedenle altı çizilmesi gereken bir husus, Marx'ın politik iktisat eleştirisinin, özünde, farklı bir toplumsal nesnellik kurmak anlamına geldiği kabulüdür. Marx'ın analiz yöntemi ile eleştirdiği politik iktisat yaklaşımlarını karşılaştırırken, bu ikisi arasındaki farkı, çerçevesi ve içeriği belli *aynı* nesnellüğün *farklı* bir şekilde yorumlanması olarak görmek, mümkün değildir. Marx'ın yönteminin asıl farklılığını oluşturan, toplumsal üretim ilişkilerini *farklı bir nesnellik* olarak yeniden tanımlamasıdır. Bir başka deyişle, Marx, kapitalist üretim ilişkilerini politik iktisadın anladığından farklı bir nesnellik olarak kurmuştur. Bunun en önemli göstergesi, bu yeni nesnellığı tanımlamada Marx'ın kendi kavramlarını geliştirme zorunluluğu duymasındır: soyut emek kavramı, değer ve mübadele değeri ayrımı, meta analizi, parayı analiz biçimi, meta fetişizmi gibi kavramlar buna işaret etmektedir. Dolayısıyla Marx'ın kavrayışına içkin (politik iktisatta bulunmayan) bir başka düzlem (veya düzlemler) ve başka süreçler bulunmaktadır. Örneğin, bir soyut emek kavramsallaştırmasının bulunmadığı (ya da buna karşılık gelebilecek bir kavrama ihtiyaç duyulmadığı) bir analizin, bu kavramı zorunlu kılan bir analizle aynı nesnellığe ait olmadığını; Marx'ın ele aldığı nesnellüğün, soyut emek kavramını *gerektiren niteliğiyle*, başka yaklaşımların nesnellüğünden ayrıştığını söyleyebiliriz.

Bununla bağlantılı olarak, Marx'ın kavrayışına karşılık gelen farklı nesnellik, kaçınılmaz olarak bu nesnellikle bağlantılı farklı bir özneliği ima etmektedir. Marx'ın soyut emek kavramını ya da mübadele değerine indirgenemez nitelikteki değer kategorisini “göremeyen” politik iktisat, doğaldır ki, bu kavramları kullanmak durumunda değildir. Yeni kavramların türetilmesi, hatta türetilmek zorunda olunması, politik iktisadın konusunu teşkil eden nesnellığı, onu aşan başka bir içerikte yeniden tanımlama ihtiyacının zorunlu bir sonucudur. Bu sonuç, aynı zamanda, toplumsal ilişkileri farklı bir şekilde tecrübe eden, bu tecrübeyi ve bu tecrübenin içinde gerçekleştiği toplumsal yapıyı farklı bir şekilde kavrayan ve kavramsallaştıran bir özneliği varsaymaktadır. Bu farklı özneliğin, eski kavramların sınırlarını aşan bir bilinçte ve farklı bir nesnellik dolayımında tanımlanması, farklı bir öznel varoluşa ve onunla bağlantılı bir toplumsal pratiğe açılan bir özgürleşme eylemi olarak değerlendirilmesi gereken bir olgudur.

2. Eleştirinin Yöntemi ve İçeriği

Marx'ta eleştiri kavramının, yukarıda belirttiğimiz içeriğinden ayrı, bir başka yönü daha bulunmaktadır. Bu yön, yukarıdaki açıklamalarla kısmen

çelişir gibi görünmekteyse de, aslında bir başka boyutta onu tamamlamaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, Marx'ın yaklaşımını özgün kılan ve politik iktisada yönelik eleştirisini “içeriden” değil de, “dışarıdan” yapılan bir “eleştiri” bağlamına yerleştiren unsurlardan önemli bir tanesi, kendisinin geliştirdiği kavramlardır. Emek kavramı (soyut ve somut emek ayrıştırması bağlamında), değer kavramı (mücadele değerinden farklı bir kategori olarak), para kavramı (metanın çifte karakteri temelinde açıklanmak üzere), meta kavramı (emek ürününün toplumsal niteliği ile maddi niteliğinin birliği olarak) gibi temel konular, Marx'ın ve politik iktisadın yaklaşımı arasındaki temel nitelikteki farklılığı ortaya koymaktadır. Farklı kavramlar ve farklı bir nesnellik kurgusu konularına yapılan vurgu, bu açıdan, iki yaklaşımı aynı bağlama yerleştirmenin imkansızlığını göstermektedir. Örneğin, Marx'ın emekten anladığı şey, bir Adam Smith'in ya da Ricardo'nun anladığı emek kavramından içerik olarak ayrılıyorsa veya bir başka ifadeyle, bu farklı yaklaşımlara ait emek kavramları farklı gerçekliklere karşılık geliyorsa, bu olgunun, bu farklı yaklaşımları, en azından bir yerden sonra karşılaştırılabilir olmaktan çıkardığı söylenebilir. Ancak Marx'ın yaklaşımını, aslında, politik iktisadı-Hegel'den aldığı bir kavramla ifade edersek-“içererek aştığını” (*aufhebung*) söylemek daha yerinde olacaktır. Marx, kimi temel kavramları politik iktisattan almış ve onların eksik bıraktığını bir çıkış noktası haline getirmiştir. Nitekim bu durumu, *İktisadi ve Felsefi El Yazmaları*'nın “Yabancılaşmış Emek” başlığı altındaki bölümünde Marx şu şekilde ifade etmektedir:

“Politik iktisadın öncüllerinden hareket ettik. Onun dilini ve yasalarını kabul ettik. Özel mülkiyeti; emeğin, sermayenin ve toprağın ve benzer bir şekilde ücretin, kârın ve rantın ayrışmasını; rekabeti; mücadele değeri kavramını vs. önsel olarak varsaydık” (Marx, 1988: 69).

Marx'a göre, politik iktisat, açıklaması gereken şeyi veri almakta; ancak dışsal ve biçimsel unsurların ne ölçüde zorunlu bir gelişmenin ifadeleri olduğu hakkında hiçbir şey söylememektedir. Marx'ın, bu ifadeyle, politik iktisadın açıklamayarak eksik bıraktığı şeyi tamamlamak gibi bir amacı olduğu düşünülse de, Marx bundan öte bir şey yapmaktadır. Zira politik iktisadın eğer bir eksiği varsa, bu, bir şeyi açıklamamak değil yalnızca, bundan önemlisi, açıklama yapma gereği doğuran bir boşluğun ya da durumun farkında olmamaktır. Dolayısıyla politik iktisadın eleştirisi, politik iktisadın “görmediği” (Althusser, 1977: 26) boşluğu görülebilir ya da tanımlanabilir kılan bir teorik yaklaşım geliştirmek olarak anlaşılmalıdır aynı zamanda.

Bu nedenle, politik iktisadın kavramlarıyla başlamak, bir yanıyla, Marx'ın eleştirdiği politik iktisatla aynı teorik evreni paylaşması anlamına gelirken, bu kavramların eleştirisi olarak nitelenen şey, bu evrenin, politik iktisadın görmediği ve bu nedenle teorisine içkin kılamadığı farklı boyutlarıyla

birlikte ele alınması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Marx'ın politik iktisadi *aşan* yaklaşımı, bir yanıyla bu eleştiriyi mümkün kılar (örneğin, emek ya da mübadele değerinden bahsederken), diğer yanıyla politik iktisatla aynı evrende tanımlanmayı imkansız kılan bir içeriğe sahiptir (örneğin, soyut emek kavramı ya da mübadele değerinden ayrı bir kategori olarak değer).

Eleştirinin temelinde yer alan bir diğer husus, politik iktisadın epistemolojik bir tartışmayı dışlamasıyla ilgilidir. Marx'ın kapitalist üretim ilişkileriyle ilgili kullandığı kategorilerin doğrudan epistemolojik bir tartışması bulunmamakla birlikte, Marx'ın yaklaşımı, bu tartışmayı zımni olarak içermektedir. Marx'ın teorik yaklaşımına bakıldığında, kendisinin kullandığı biçimiyle politik iktisadın kategorilerinin “kendinde şeyler” olarak ele alınması gibi bir durum söz konusu değildir; dolayısıyla bu kategorilerin “kendileri dışında bir şeyle ilişkilendirilmesi”, bunların ne olduklarına dair bir tartışmanın ve açıklama girişiminin zorunlu bir unsurudur. Politik iktisadın kendi kategorilerini açıklamamak suretiyle ortada bıraktığı boşluk, bu konuyla ilgilidir: politik iktisat, mevcut toplumsal ilişkilerin sadece “iktisadi” nitelikteki olgularıyla ilgilenmiş, “iktisadi olan”ı, toplumsal ilişkiler bütünlüğünden soyutlayarak ele almıştır. Böylelikle özünde yalnızca bir başka şeyle ilişkilendirilmesi dolayısıyla anlam kazanan toplumsal olgular (Gould, 1978: 5-6), maddi bir nesnenin insandan bağımsız bir varoluşa sahip olması gibi, “kendinde şeyler”e dönüştürülmüştür. Böylesi bir yaklaşımı, “toplumsal olguların kendinde şeyler olarak bilimi” şeklinde nitelemek mümkündür.

Kapital'in alt başlığını oluşturan “eleştiri”yi gerekli kılan, toplumsal kavramların gerçekliği ile ilgilidir: toplumsal kavramlar varlıklarını, toplumsal süreçlere borçlu oldukları için, bunların neden ve nasıl var oldukları tartışması, bu süreçlere ilişkin tahlilin zorunlu bir unsurudur. Diğer taraftan, toplumsal ilişkiler içinden türeyen kavramları kullanarak bu ilişkileri açıklama girişiminin, doğal olarak kimi sınırları bulunacaktır. Dahası, bu tarz bir açıklamanın bir tür totolojiye dönüşmesi de mümkündür. Backhaus'un, “değerin, paranın ve sermayenin biliminin imkansızlığı” (Backhaus, 2005: 13) olarak nitelediği durum, bu paradoksla ilişkilidir. Bu imkansızlık zemininde kaldıkça, yani eleştirel bir yaklaşım geliştirilmedikçe, iktisat, Backhaus'un deyimiyile, “kendisini kavrayamayan gizemli bir bilinç formu” (Backhaus, 2005: 17) olarak kalacaktır. Backhaus aynı makalede şöyle demektedir:

“Benim düşünceme göre, eskiden olduğu gibi şimdi de, Marx'ın ‘iktisadi’ ile diğer tüm Marksist olmayan iktisat türleri arasındaki birinci ve en önemli farklılığı oluşturan şudur: bu iktisat türleri iktisadi formları ve kategorileri düşünmeden, yani bunlara ilişkin düşünce geliştirmeden kabul etmektedirler. Marx, tersine, bu formları ve kategorileri toplumsal ilişkilerin ters çevrilmiş formları olarak ‘üretmeye’ çalışmaktadır. Marx'ın iktisadi düşünceye ilişkin merkezi eleştirisi, bunların ‘hazır

formları 'zaten gerçekten mevcut' olarak kabul etmesi, bu formların 'mevcudiyetini' (existence; Dasein) varsayması; kavramlarını 'günlük tecrübeden' alması, bunları 'ampirik dünyadan' çıkmış, bunlar sanki 'gökten düşmüş' gibi iktisadi teoriye girmiş ve bu formlar yalnızca somut koşullarda 'olgusal olarak ele alınmaktaymış', iktisat teorisi 'bu formları verili öncüller olarak varsaymaktaymış' gibi almasıdır" (Backhaus, 2005: 21).

Politik iktisadın, toplumsal kategorileri, bunlar sanki doğalmış, maddi varoluşun doğal uzantılarıymış, maddi dünyaya içkinmiş gibi ele almasına karşıt olarak Marx'ın toplumsal kategorileri, toplumsal ilişkiler süreci içinde yeniden üretilmek suretiyle varlık kazanırlar. Bir başka deyişle Marx'ın kategorileri "süreç kategorileri"dir; belli bir momentte tanımlı değildirler. Bu kategorilerin varlıklarının, bir yeniden üretim süreci içinde gerçekleşmesi, onların bir ilişki olarak mevcudiyetlerini ifade eder. Örneğin, maddi bir varlık olarak bir taşın mevcudiyeti, onun kendisi olarak var olmasının dışında bir şey değildir. Maddi varlığı içinde bir taşın salt kendisi olarak mevcudiyeti, kendisine dışsal bir dolayımı gerektirmeyen bir olgudur. Maddi varlıklar ile toplumsal kategoriler arasındaki bu karşıtlığı en iyi şekilde ifade eden olgulardan biri, paradır. Para nesnesinin (örneğin, altının) kendi tikelliği (maddi varoluşu da diyebiliriz) içinde, belli bir para nesnesi olarak yeniden üretilmesi zorunluluğu yoktur: altın, altındır. Ancak onun toplumsal niteliği-para olarak altın-toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesini gerektirmektedir.

Toplumsal olguların bu şekilde kavramsallaştırılması, toplumsal ilişkilerin analizine dair önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi, toplumsal olguların görüldüğü form ile bu görüntüyü ortaya çıkaran toplumsal süreçler (öz) arasında kategorik bir ayrımı ifade etmesidir. Toplumsal olguları kendinde şeyler biçiminde ele alarak yapılan analiz, hem pratik hem de düşünsel anlamda açmazlara yol açmaktadır; çünkü böylelikle toplumsal ilişkilerin ifade bulma tarzı olarak form, özden bağımsız kılınmaktadır. Buna karşılık, toplumsal olguların mevcudiyetini kendileri dışında bir gerçeklik ve süreçle ilişkilendirmek, verili olanı ya da varsayılanı, kendisini mümkün ve gerçek kılan koşullarla diyalektik bir ilişki içinde açıklamak anlamına gelmektedir. Marx'ın yöntemi, şematik bir biçimde ifade edecek olursak, somut olandan (form) yola çıkıp, somutu mümkün kılan bütünsel yapının analiziyle soyuta ulaşmayı; daha sonra somut olanı bu bütünsellik içinde yeniden tanımlamayı gerektirmektedir. Rubin'in, somutun soyut bağlamı içinde yeniden üretilişi için, para olgusundan yola çıkarak verdiği örnek, bu duruma açıklık getirmektedir:

"Marxgil değer teorisi şu kavramlar üzerine kurulmuştur: soyut emek, değer, mübadele değeri ve para. Eğer parayı-bu kavramlar arasında en karmaşık ve en somut olanını-alır ve para kavramını inceleyerek, paranın

temelinde yatan kavram olarak mübadele değerine geçiş yaparsak; eğer sonra, mübadele-değerinden değere ve değerden de soyut emeğe; daha somut olandan daha soyut kavrama doğru hareket etmiş, yani analitik yöntemi izlemiş oluruz” (Rubin, 1994: 38).

Sonuç olarak, Marx’ın, toplumsal kategorileri, kendinde şeyler olarak almak yerine, bunları mümkün ve gerçek kılan toplumsal ilişkiler dolayımında düşünsel olarak yeniden üretmesi, teorik yaklaşımının ayırt edici temel unsurudur. İktisadi formların analizinde ne bir mikroskobun, ne de kimyasal bir katalizörün bir faydası olduğu tespiti (Marx, 1976: 90), kavramsal analizi, yönetime ilişkin tartışmalarda özel bir yere oturtmaktadır.

3. Marx’ın Kavramları: Yeni Bir Nesnelliğin Yapıtaşları

Marx’ın eleştirisinin özünü, bir yönüyle, politik iktisadın kavramlarına ilişkin yöntemsel bir tartışma olarak niteleyebiliriz. Ancak yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi politik iktisat açısından mesele, tek başına, kimi kavramların yanlış tanımlanması, bunların var olan toplumsal gerçekliğe uymaması değildir. Tersine, eleştiriye konu olan şey, kavramların karşılık geldiği somut kategorileri kendinde şeyler olarak görmek ve bunları, içinden türedikleri toplumsal ilişkilerden bağımsız kılan bir anlayışla ele almaktır. Başka bir anlatımla, paradan ya da değerden söz ederken, “para nedir?” veya “değer nedir?” şeklinde bir soruyu gündemine almayan, bu kategorilerin salt biçimsel varoluşları ile ilgilenen bir yaklaşımdan söz etmekteyiz. Böylelikle, toplumsal kategoriler, sadece ifade buldukları momentte, yani maddi bir varlığın bedeninde gözlemlenebilir oldukları için⁶ maddi dünyaya ait kategorilermiş gibi kavranmaktadır. Aynı türden bir yanılsama, kimi zaman, tersinden, toplumsal niteliklerin nesnelere fiziksel özellikleriymiş gibi alınması suretiyle de ortaya çıkabilmektedir.⁷

Bu noktada “maddi olan” ile “toplumsal olan” arasındaki kategorik ayrımın Marx’ın teorik yaklaşımının önemli bir yöntemsel unsurunu oluşturduğunu görmekteyiz. Duyusal algının konusu olan maddi varlıklar, tikellikleriyle ve ayrıksılıklarıyla karakterize olurlar. Bunlar, insanın duyuları aracılığıyla algılanan, insanın bunları algılaması için fiziksel ortam ve doğrudan

6 Para kavramının para nesnesinde görünür olması; değerın başka bir metanın bedeninde miktar olarak ifade bulması gibi hususlar, buna bir örnek teşkil etmektedir.

7 *Kapital*’de, “metanın fetiş karakteri” olarak nitelenen olgu üzerinden yapılan tartışma, bununla ilgilidir.

etkileşim dışında bir dolayımına gerek olmayan varlıklardır. Buna karşılık toplumsal diye nitelediğimiz olgular, duyuşsal algının konusu olamazlar; bunlara dair bilgimiz duyular aracılığıyla değil, toplumsal pratik dolayımıyla gerçekleşir. Bunun nedeni, toplumsal olguların kendilerini dolayımız olarak ifade edememesi, bunların nesnel bir varoluşta dolayımız olarak sahip olmamasıdır. Dolayısıyla bunların *bilinebilmesi*, yalnızca toplumsal süreçlerde tanımlı özgül bir tecrübeye bağlıdır. Bir başka deyişle, toplumsal olguların bilinmesi, belli bir momentte nesnel bir varlığın duyuşsal yollardan algılanmasıyla benzerlik göstermez.⁸

Dolayımız duyuşsal algının konusu olmayan toplumsal olguların, bu olguları ortaya çıkaran ilişkilerde gerçekleşen bir tecrübe aracılığıyla bilinebilir olduğunu söylemek, toplumsal ilişkilerin öznesinin de kategorik olarak (sadece) maddi dünyaya referansla tanımlanabilir olmadığını söylemek anlamına gelmektedir. Ancak burada bir parantez açarak, bu özneliğin, bir nesnellik olarak toplumsal ilişkilerin kendisinden doğrudan türetilebilir olan, tek tip karaktere sahip bir olgu olmadığını belirtmek gerekir. Yani belli bir toplumsal bütünlüğün bütün özneleri, bu bütünselliğe göre tanımlı, aynı süreçleri nesnellüğün belirlenimi altında aynı şekilde tecrübe eden, aynı nitelikte varlıklar değildir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi toplumsal pratik dediğimiz şey, tek bir nesnellüğün tek bir özne tarafından tecrübe edilmesi değil, bir ilişkidir; dolayısıyla farklı özneleri/öznelikleri ve bunların karşılıklı belirlenim içinde olduğu bir ilişkiselliği varsayar. İkinci olarak, toplumsal bütün, hem her özne tarafından doğrudan bütünselliği içinde ve hem de her bireyin zihninde aynı bütünsellik kavrayışına imkan verecek bir tarzda tecrübe edilmez. Toplumsal bütün hem bir süreç olarak birçok farklı momente ve alt düzeyde bileşimlere sahiptir; hem de parçalı bir şekilde tecrübe edilmektedir. Dolayısıyla toplumsal bütünde yer alan özneler, toplumsal bütünü kendi özneliklerinin belirlenimi altında “parçalanmış” bir şekilde tecrübe etmektedirler. Çok basit bir şekilde, bunu çok farklı toplumsal roller, çok farklı kimlikler ve kültürlerin birlikteliği olarak tarif edebiliriz. Ya da belli bir toplumsal formasyonun farklı tarihselliklerle ilişkilendirilebilecek özellikleri eşzamanlı olarak içermesi bile, özneler açısından homojen bir bütünsellikten söz edilmesini imkansız kılmaya yeterlidir. Diğer taraftan, toplumlar içinde farklı sınıfsal ayrımların, çatışan çıkarların varlığı da, toplumsal yapının, karmaşık ve birbiriyle çelişen unsurların bileşiminden oluşan bir bütün olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak öznelik, daha somut düzeylere

8 Toplumsal olgular, belli bir *momentte* belli bir maddi varoluşta bürünseler de, bu maddi varoluşun toplumsal içeriği, o maddi varlığın kendisiyle açıklanabilir bir şey değildir. Para *nesnesi*, örneğin, değeri varsayan, değere biçimsel bir ifade kazandıran; ancak değeri açıklama kapasitesine sahip olmayan bir şeydir.

indikçe, toplumsal ilişkiler pratiğini bir bütünsellik olarak kavramanın önsel koşullarından, özgün bir entelektüel çabayla telafi edilmediği sürece, uzaklaşmış olmaktadır.

Mevcut üretim ilişkileri temelinde hareket eden bireylerin bilinçleri, bu nedenle, belirli rezervler tanımlandıktan sonra, belli bir nesnellikle ilişkilendirilerek açıklanmak durumundadır. Nitekim Marx, burjuva iktisadının kategorilerinin “tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal üretim tarzına, yani meta üretimine ait toplumsal ilişkiler açısından toplumsal olarak geçerli, dolayısıyla nesnel” (Marx, 1976: 169) olduğunu söylerken, burada nesnelliği, kapitalist üretim ilişkilerini kapsayan bir bütünsellik olarak değil, kavrayış ve pratik kapasitesi sınırlanmış bir öznellik bağlamında tanımlamaktadır. Her öznellik kendisiyle ilişkili nesnellik ya da nesnelliklerle tanımlı olduğuna göre, örneğin, meta üretim ilişkileri içinde para rolünü oynayan bir metanın insanlara “soyut emeğin cisimleşmiş hali gibi görünmesi,” Marx’ın belirttiği gibi, anlamsızdır (Marx, 1976: 169). Yani kapitalist üretim ilişkilerini bütünselliği içinde ele alan, belli bir yöntemle geliştirilmiş bir teorik soyutlamanın içeriği ve kategorileri ile bu üretim ilişkileri içinde kendi tanımlı, kısmi rolünü oynayan bireylerin perspektifinden yapılan soyutlama ve onun kategorileri, örtüşmezler. Aynı örnekten devam ederek söyleyecek olursak, paranın olgusal varoluşuna ilişkin aynı gözlemleri yapan kişilerin, paranın ne olduğu sorusuna farklı cevaplar vermeleri, böyle bir duruma işaret etmektedir. Soyut emek kavramsallaştırması, parasal mübadele ilişkilerinin gündelik tecrübesinden dolayimsız olarak türetilen bir şey değildir. Marx’a göre gerçek pratiğin kendine özgü bir anlamı bulunmakta ve bu anlam insanlar için nesnel olarak geçerli ve gerçek olmaktadır (Marx, 1976: 169). Toplumsal kategorilerin kendinde şeyler gibi görünmesi, bu nedenle, toplumsal özneler açısından basit bir yanılsama değildir; bu kategoriler, toplumsal ilişkilerin ifade bulduğu formlar olarak, öznelerin gözünden, “nesnel olarak geçerli ve gerçektir”. Politik iktisadın içine düştüğü ve farkında olmadığı yanılsama, elbette, bu geçerli ve gerçek nesnellüğün sınırlarını aşmamak olarak nitelenebilir.

Bu tespitten yola çıkarak varacağımız sonuç, öznenin gözünden nesnel olarak gerçek ve geçerli görünen şeyin, *bu* öznenin sınırlarını aşan, farklı (bütünsel) bir nesnellik bağlamında ele alınması gerekliliğidir. Farklı bir nesnellik, yukarıda tartışıldığı gibi, toplumsal ilişkiler ve bütünsellik soyutlamanın farklı bir içerikte, yeni kavramlarla kurulması anlamına gelmektedir. Marx’ın nesnelliği, politik iktisadın kavramlarını kullanan bir analize indirgenemez olmadığı için, niteliksel olarak farklıdır. Bu farklılığın en önemli göstergelerinden biri, yeni nesnellik tanımlayan kavramlardır. Marx, örneğin, metaların içerdiği emeğin çift yönlü doğasını ilk geliştirenin kendisi olduğunu belirtirken (Marx, 2011: 55), esas olarak düşünürün içinde bulunduğu toplumsal bütünlüğü farklı bir şekilde kavrayışın, kendi özgül kavramlarını

gerektirdiğini ifade etmektedir. Ancak biliyoruz ki, Marx, yeni kavramlar geliştirmenin yanı sıra, verili kavramları farklı bir içerik ve bağlamda ele almasıyla da, kapitalist üretim ilişkilerinin analizinde, politik iktisatçılardan ayrılmaktadır. Bu yaklaşımı biz, Marksist analiz açısından temel öneme sahip üç kavram bağlamında ele alacağız. Bu kavramlardan birincisi meta, diğerleri emek ve değerdir. Öncelikle metayı tartıştıktan sonra, emek ve değer, karşılıklı belirlenim ilişkileri nedeniyle aynı başlık altında ele alınacaktır.

4. Meta Kavramı

Yukarıda toplumsal ve maddi gerçeklik arasında dolaysız bir ilişki bulunmadığını, toplumsal olgu ve süreçlerin gerçekliğinin maddi dünyanın nesnellüğünde aranmasının yanlış olduğunu belirtmiştik. Maddi olan ile toplumsal olan arasındaki ilişki (ve kimi durumlarda bu ikisi arasındaki ayrım) doğrudan gözlemlenebilir olmaktan uzaktır ve yalnızca belli bir yöntemsel yaklaşımla ortaya konabilir. Bu ilişkinin hayli özgün bir şekilde gerçeklik ve ifade bulduğu olgulardan biri, metadır. Meta, bir yandan zenginliğin maddi içeriğini oluşturması, diğer yandan da zenginliğin özgül toplumsal formu olması açısından, Marx'ın analizinde temel nitelikte bir yere sahiptir. Kapitalist üretim ilişkileri içinde, meta üretimi, bu nedenle bir yandan değer, diğer yandan da maddi zenginliğin kendisinin üretilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim Marx, *Kapital*'de, mutlak artık değer üretimi ele aldığı bölümde, analizini, maddi üretim sürecini tarihsel bağlamından bağımsız olarak el aldığı "emek süreci" ve toplumsal bir kategori olarak değer üretimi sürecini ele aldığı "değerlenme süreci" şeklinde kategorileştirmektedir. Bu nedenle, maddi ve toplumsal süreç olarak kapitalist üretimin ikili karakteri, en yalın ifadesini kategorik olarak metada bulmaktadır.

Metanın "maddi olan" ile "toplumsal olan"ı kendi varoluşu içinde özgün bir şekilde birleştiriyor olması, bu kavramın özgüllüğünü karakterize etmektedir. Meta, bu iki ayrı niteliğin özgün bileşimi olarak, bize kapitalist üretim ilişkilerinin nasıl ele alınması gerektiğine dair önemli bir yol göstermektedir. Meta, *iki tür varoluşu kendinde birleştirir*: bunlardan biri kullanım değeri, diğeryse değerdir (mübadele değeri değil). Yani meta, iki ayrı varoluşun özgül bir bileşiminin *kavramsal ifadesidir*. Burada temel mesele, bu iki ayrı varoluşun ne tür bir algılamanın ve kavrayışın ürünü olduğu sorusunda düğümlenmektedir. Buna hemen bir cevap vermek gerekirse, toplumsal bir niteliği düşünsel olarak kavrayışımız ile maddi bir varlığı duyusal olarak algılayışımızın özgül bir bileşiminden bahsetmek doğru olur.

Marx, *Kapital*'in birinci bölümünde pek de dikkati çekmeyen, ilginç bir "düzeltme" yapmaktadır:

“Bu bölümün başında alışıldığı şekliyle bir metanın hem bir kullanım değeri hem de mübadele değeri olduğunu söylediğimizde, bu, sözcüğün gerçek anlamıyla, yanlıştır. Bir meta, kullanım değeri ya da kullanım nesnesi, ve bir ‘değerdir’. Metanın, kendi doğal formundan ayrı olan değeri, kendi özgül ifade formuna sahip olduğu anda, meta gerçekte olduğu gibi, ikili bir şey olarak görünür. Bu ifade formu mübadele değeridir ve meta bu formu yalnızca başka türden bir ikinci meta ile değer ya da mübadele ilişkisi içinde alabilir; kendi tikelliği içinde bu formu edinmesi hiçbir zaman mümkün değildir” (Marx, 1976: 152).

Genellikle üzerinde pek fazla durulmayan bu “düzeltme”, aslında Marx’ın meta, değer, mübadele değeri gibi kavramlarının ne olduğu meselesiyle ilgili hayli önemli bir tespit içermektedir. Metanın “kullanım değerine ve mübadele değerine sahip” bir olgu olduğu şeklindeki yaygın anlayışla⁹ kesin bir çelişki oluşturan bu ifadeler, metanın çifte karakterine ilişkin bir tespittir aynı zamanda. Bir metanın değeri, onun maddi varoluşundan kesin olarak ayrılmaktadır. Meta, dolayısıyla, bir kullanım-değeri olmaktan öte bir şeydir.

Dolayısıyla burada belirli bir olguda iki ayrı özellik birden tanımlamakta, ancak *var olduğunu bildiğimiz* bu iki özelliği aynı mekânda (metanın nesnesinde) gözlemleyememekteyiz. “Bugüne kadar henüz hiçbir kimyacı, inci ya da elmasa mübadele değeri keşfetmedi” (Marx, 2011: 92); çünkü Marx’ın ifadesiyle, metaların “değer olarak nesnel karakterleri”¹⁰ tamamen toplumsaldır. Meta olarak tanımladığımız ve duyuşal olarak kendi fiziksel varlığı içinde *algıladığımız* varlık, değeri kendi bedeninde taşımamaktadır. Meta analizinin temel sorunsalı, budur. Bu durum, aynı zamanda, toplumsal üretim ilişkileri içinde metaya (kavramsal olarak) içkin bir çelişki olarak görünür. Metanın kullanım değeri ile değeri, kapitalist üretim ilişkileri içinde birbirlerini varsayan iki nitelik olup, tikel metanın kendi içinde çözülmesi mümkün olmayan bir çelişkidir. Bu çelişkinin nedeni, bu iki niteliğin *belirli bir*

9 Örneğin, Fine ve Saad-Filho (2004: 16), Marx’ın “Adam Smith’i takip ederek”, her metadaki kullanım değeri ile mübadele değerini birbirinden ayırttığını yazmaktadır.

10 Nesnellik, iki ayrı anlamda kullanılabilir. Bunlardan biri, en yalın anlamıyla, maddi dünyanın kendisini ifade etmektedir. Bu nesnellik tanımı, böylelikle içinde öznelliği barındırmayan, insan düşüncesinden bağımsız bir varoluşu ifade etmektedir. Diğer taraftan nesnellik, “öznellik karşıtı” olarak kullanılmaktadır. Bu tanımıyla nesnellik özneyi yok sayan değil, tam tersine varsayan bir varoluşa karşılık gelmektedir. Toplumsal olan, bu anlamda öznel olanı varsayan, ancak özneye kategorik olarak dışsallaştırılabilen bir bilgi nesnesi olarak tanımlanabilmektedir.

kategorik unsurun (metanın) iki yönünü oluşturmasına karşın, varoluş “mekânlarının” ayrı oluşudur. Kullanım değerinin mekânı metanın maddi varlığı iken, metanın değer niteliğinin varoluş “mekânı” toplumsal ilişkilerdir.

Bireysel olarak insanlar, içinde yaşadıkları toplumsal yapıda, metayı, değer ve kullanım değerinin “soyut ya da ilişkisel birlikteliğinde” kavrarlar; onlar için metanın iki özelliği birlikte vardır. Ancak bireysel kavrayış açısından sorunsal teşkil eden husus, metanın kendi maddesine içkin olmayan değer gibi bir olgunun *nasıl kavrandığı* meselesidir. Bir başka ifadeyle “algı nesnesinin tikelliği”ne karşılık, metanın iki ayrı niteliği birden kendinde barındırması, açıklanması gereken bir durumdur. Çünkü “metanın” duyusal olarak algılanabilir nesnellğine karşıt olarak, bu nesnellikte mevcut olmayan değer, sadece düşünsel (*ideal*) olarak vardır. Pilling’in belirttiği gibi, Marx, değer formunun “düşünsel” (*ideal*) olduğunu söylerken, bunun, *ifade bulunduğu* metanın elle tutulabilir, fiziksel formundan tamamen farklı oluşunu kastetmekteydi. Değer biçimi düşünseldir ancak kesinlikle insan bilincinin dışında mevcuttur (Pilling, 1980: 174).

Bu nedenle Marx, metayı tanımlarken maddi gerçeklikte karşılığı olmayan terimleri kullanmakta bir sakınca görmemektedir:

“Bir meta ilk bakışta son derece açık, basit bir şey olarak görünür. Ancak metanın analizi onun hayli tuhaf bir şey olup, metafizik ve teolojik inceliklerle dolu olduğunu ortaya koymaktadır. Kullanım değeri olarak kaldığı sürece, ister insan ihtiyaçlarını karşılayan özellikleri itibariyle isterse bu özellikleri insan emeğinin ürünü olarak alması itibariyle ele alalım, gizemli bir tarafı bulunmamaktadır. ... Fakat bir meta olarak karşımıza çıktığı andan itibaren, duyusallığı aşan bir şeye dönüşür”(Marx, 1976: 163) [vurgular eklendi].

Metanın bu şekilde “duyusallığı aşan bir şeye dönüşmesi” elbette fiziksel anlamda bir dönüşüm değildir; burada söz konusu olan, kendi tikelliği içinde maddi varlık olan bir şeyin, toplumsal bireyin kavrayışında maddiliğinin dışında özgül toplumsal bir niteliğe sahip olarak görünmesidir. Bu durumu Marx yine çarpıcı bir anlatımla ifade etmektedir:

Metalar dünyaya kullanım değeri ya da maddi mallar biçiminde gelirler. Bu onların düz, basit, doğal biçimidir. ... Metaların değer olarak nesnellığı ... bir insanın onu *nerede bulacağını bilmediği* bir şeydir. Metaların değer olarak nesnellğine bir tek atom bile girmez; bu hali, onun fiziksel nesne olarak maddi duyusal nesnellğinin tam karşıtıdır. Bir metayı elimizde istediğimiz gibi evirip çevirebiliriz; onu değere sahip bir nesne olarak kavramak yine de imkansız kalacaktır. Metaların değer olarak nesnel karakterleri, *tamamen toplumsaldır* (Marx, 1976: 138-9) [vurgular eklendi].

Maddi niteliği içinde duyuşsal algının konusu olan metanın fizikselliği ile toplumsal niteliğinin kavranışı, iki ayrı nesnel (biri maddi, biri toplumsal) varoluşu ve buna paralel olarak iki ayrı öznelliği ifade etmektedir. Özetle, Marx'ın toplumsal kategorilerinin mevcudiyeti, bunların ifade bulduğı nesnel biçimlerin kendisine indirgenebilir değildir; biz toplumsal kategorilerin varoluş mekânını toplumsal ilişkilerin nedenselliklerinde bulabiliriz yalnızca. Bu toplumsal niteliğın bilince çıkması, toplumsal ilişkiler içinde öznelliklerini kazanan ve bu ilişkilerin aktörleri olarak hareket eden bireylerin düşünsel süreçlerinde ve elbette kendi aralarında kurdukları ilişkilerde tanımlanabilir bir olgudur.

5. Değer ve Emek

Metaya ilişkin tartışmayı tamamlayacak olan iki temel kavram, değer ve emektir. Politik iktisat genel olarak değer kavramını değer büyüklüğü bağlamında ele almış, değerın ne olduğına ilişkin kavramsal bir analiz geliştirmemiştir. Bunun önemli bir sonucu, politik iktisadın, değeri, “içerilmiş emek” (*embodied labor*) kavramıyla ilişkilendirmiş olmasıdır. Böylelikle emek ile değer arasında dolayimsız bir ilişki kuran, değeri metada “cisimleşen” emek olarak ele alan yaklaşımlar, emeği toplumsal içeriğinden bağımsız, salt üretici bir faaliyet olarak görmüşlerdir. Smith, emeği, her şeyi elde etmek için ödenen ilk fiyat ve satın alma parası olarak tanımlarken (Smith, 1979: 48), somut bir faaliyet olarak emek ile değer arasında doğrudan bir ilişki kurmakta, toplumsal bir nitelik ile maddi bir etkinliği dolayimsız olarak birbirine indirgemekteydi. Oysa Marx, emeğin iki yönlü niteliğine dikkat çekerken, genel olarak üretici faaliyet olarak emekle sınırlı bir analiz yapmadığı açıktı. Politik iktisatta üretici faaliyet olmaktan öte bir anlamda ele alınmayan emek, bir yönüyle¹¹ Marx'ın “somut emek” olarak nitelediği şeye karşılık gelmekte ve metanın maddi niteliğiyle ilişkili bir unsur olarak sunulmaktadır.

Marx'ın, emeği, soyut emek ve somut emek şeklindeki kategorik ayırım temelinde ele alması, politik iktisada yaklaşımındaki felsefi yöntemin doğrudan bir sonucudur: politik iktisat açısından sorun, tarihsel bir kategori (değer) ile tarihsel olmayan bir kategoriyi (genel olarak emek) dolayimsız şekilde birbiriyle ilişkilendirmenin kavramsal olarak yanlışlığının farkında olmamasıdır. Tarihsel bir kategori olarak değer ile tarih dışı bir kategori olarak

¹¹ Burada “bir yönüyle” diyerek bir sınırlama getirmemizin nedeni, Marx'ın kavramsallaştırmasına göre somut emeğin, bizzat soyut emeği varsayan bir kavram oluşudur.

emek¹² arasında dolaylı bir ilişki kurmak, Marx'ın yaklaşımı itibarıyla mümkün olmadığı gibi, değeri evrensel bir kategori olarak emeğe indirgemek de yöntemsel olarak söz konusu değildir. Bu nedenle, genel ya da evrensel bir kategori olarak emekten yola çıkmak yerine, tarihsel bir kategori olarak değerden yola çıkmak ve “değeri yaratan emeğin ne olduğu” sorusunu yöneltmek daha tutarlı görünmektedir. Fizyolojik anlamda emekten, emek ürününün zorunlu toplumsal biçimi olarak herhangi bir değer kavramına varılamaz ise (Rubin, 1994: 40), o zaman değeri yaratan emeğin, genel, somut, üretim faaliyeti sırasında harekete geçen faaliyete indirgenemeyeceğini söyleyebiliriz. Belki bu bağlamda daha çarpıcı olanı, Marksistlerce dahi kullanılabilen “değerin emek teorisi” (*labor theory of value*) şeklindeki ifade yerine, Elson'un “emeğin değer teorisi” şeklindeki nitelemesidir (Elson, 1979). Elson'un “değerin emek teorisi” şeklindeki ifadeyi tersine çevirerek “emeğin değer teorisi”ne dönüştürdüğü bu vurgusu, evrensel bir kategori olarak emek yerine, tarihsel bir kategori olarak değerden yola çıkmak ve oradan emeğin toplumsal/tarihsel niteliğini analiz etmek gerekliliğini göstermektedir.

Emek ile değer arasında dolaylı bir ilişki kuran anlayışa yönelik eleştirinin bir başka yönüne “değerin ne olduğu” sorunsalı bağlamında değinmek mümkündür. Değeri dolaysız bir üretim faaliyeti olarak emekle ilişkilendiren yaklaşımların, ürünün kendisinin olduğu gibi, değeri de emeğin dolaylı (maddi) bir ürünü olarak görmesi, kaçınılmazdır. *Kapital*'de Marx'ın, bu tür bir anlayışın yanlışlığına dikkat çekmek amacıyla kullandığı çarpıcı ifadeler bulunmaktadır. Marx'ın, yukarıda değinmiş olduğumuz ironik ifadesiyle, iktisadi formların analizinde ne bir mikroskop, ne de kimyasal bir katalizör kullanmak söz konusu olabilir. Metallerde ortak olan değer niteliğinin ne geometrik, fiziksel veya kimyasal bir özellik, ne de bir başka türden doğal özellik olması mümkündür (Marx, 1976: 127).

Ekonomi politik, değeri ve değer büyüklüğünü eksikli şekilde de olsa analiz etmiş ve bu biçimlerde saklı bulunan içeriği keşfetmiştir. Bununla beraber, bu içeriğin niye o biçimi aldığını; dolayısıyla, emeğin kendisini niye değerle ve emeğin zaman cinsinden ölçüsünün kendisini niye emek ürününün değer büyüklüğüyle ortaya koyduğunu bir kez bile sormamıştır (Marx, 2011: 89-90).

Değer niteliği eğer metanın maddesine ait içkin bir özelliği değilse, mevcudiyetini nerede ve nasıl tanımlamak gerekmektedir? Bu sorunun cevabının aranacağı yer, bu özgül, soyut mevcudiyeti mümkün kılan toplumsal

12 Burada, emek kavramının tarih dışı olarak nitelenmesi, *genel olarak* üretici bir faaliyet olarak emek kavramıyla ilişkili bir soyutlamadır. Zira bir üretim faaliyeti olarak emeğin, üretimin kendisi gibi bir tarihi olduğu açıktır.

ilişkilerin kendisidir. Buradan devamla sorulması gereken, konuyla doğrudan bağlantılı bir diğer soru da, soyut emeğin “ne olduğu” meselesidir.

Soyut emek üzerine yapılacak bir tartışmaya, yaygın bir anlayışın eleştirisiyle başlamak, anlamlı görünmektedir. Bu anlayışta, soyut emek ile toplumsal emek arasında ayırım yapma gereği görülmemektedir. Emek ile değer farklı nitelikte kategoriler olduğu gerçeğini göz ardı ederek, dolayimsız bir şekilde birbiriyle ilişkilendiren (veya birini diğerine indirgeyen) yaklaşımlarda olduğu gibi, somut emeklerin bir tür işbölümü içinde toplumsal üretimi gerçekleştirmeleri, soyut emek kavramsallaştırmasının zemini olarak görülmektedir. Oysa somut emeklerin toplamından ya da somut emeklerin sayısal çokluğundan ve/veya niteliksel çeşitliliğinden, bir soyut emek kavramına ulaşmak mümkün değildir. Marx’ın, tüm metallerin ortak biçimde değer niteliğine sahip olmasını, onların nesnel varoluşlarından, dolayısıyla onları üreten somut emeklerden türetmesi söz konusu değildir. Burada sorulması gereken kritik soru, somut emek faaliyetinin öznesinin doğrudan emekçi olmasına karşılık, soyut emek faaliyetinin öznesinin kim olduğudur. Somut emek, doğrudan maddi üretimin öznelere referansla tanımlı bir faaliyet biçimidir. Somut emek faaliyetinin sonucu, somut bir nesnedir. Buna karşılık, somut emek faaliyetlerinin, *her bir metada aynı nitelikte* bir şeye dönüşmesi için, her bir üreticinin faaliyetini, somut bir üretim faaliyeti olmaktan çıkaran bir olgunun varlığından söz etmek gerekir.

Kapitalist meta üretiminin toplumsallığı somut emekleri varsaymakla birlikte, somut emek faaliyetlerini tek bir toplumsal niteliğe dönüştüren olgu, üretimin toplumsal işbölümü içinde gerçekleştirilmesinden türetilen bir şey değildir. Somut emeklerin ya da somut emek ürünlerinin, soyut emekle bağlantılı ortak bir niteliğe sahip olmasının koşulu, bu üretim faaliyetlerini, tikel maddi nedenselliklerinin ötesine taşıyan, farklı bir nedenselliğin ve özneliğin unsuru haline getirmektir. Dolayısıyla, kapitalist üretim ilişkilerinin toplumsallığını piyasada gerçekleştirilen mübadele ilişkileri bağlamından çıkarıp, üretimin mantığına içkin bir unsur haline getirmek gerekmektedir. Daha açık bir deyişle, somut emek faaliyetlerinin bağımsız olarak yürütüldüğü anlayışın tersine, görünürdeki bağımsızlığın arkasındaki bağımlılığa ve bu bağımlılığı ortaya çıkaran asıl toplumsal ilişkiye bakmak gerekmektedir. Piyasa aracılığıyla gerçekleştirilen mübadele, bağımsız üreticiler arasındaki ilişkinin ilk ve orijinal zemini değildir; piyasayı zorunlu bir dolayım haline getiren, üretimin toplumsal biçiminin kendisidir.

Soyut emek, somut emeklere indirgenemeyecek bir şey olmakla birlikte, somut emeklerin veya işbölümünün olmadığı bir yerde soyut emeğin tanımlanmasının da imkansız olduğu açıktır. O zaman, bu birbirini koşullayan ama birbirine indirgenemez, ayrı iki nitelikteki olguyu özgül bir şekilde ilişkilendirmek gerekmektedir. Burada soyut emek, somut emeklerin

gerçekleşmesi aşamasında ama mekânsal olarak onun sınırlarını aşan bir nedensellik olarak belirlemekte, hatta üretimdeki toplumsal mantık olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha açığı, *görünüşte* bağımsız hareket eden üreticiler, aslında kendilerini işbölümü temelinde organize olmaya sevk eden ve onları birbirlerine bağımlı kılan toplumsal ilişkilerin içselleştirilmiş bilinciyle hareket etmektedirler. Böylelikle soyut emek, üretimin toplumsal niteliğinin sürece içkin nedenselliği olarak gerçekleşmekte ve ifade bulmaktadır. Burada tanımlamaya çalıştığımız bilinç unsuru, bağımsız hareket etmekteymiş gibi görünen üreticileri ya da üretim birimlerini, farklı bir düzeyde birbirleriyle ilişkili (birbirlerine bağımlı) kılan öznelikte tanımlıdır.¹³

Marx'a göre toplumsal ilişkilere içkin her tür nedensellik, aynı zamanda belli bir özneliğin gerçekleşmesi olarak var olmak zorundadır. Özneliğin kendisinde bir bilinç unsuru şeklinde ifadesini bulmayan bir nedensellik, tanım gereği mümkün değildir. Toplumsal ilişkilerin yasallığı ya da belirleyiciliği, bu öznel bilinçler temelinde gerçekleşir ve toplumsal ilişkiler, bu ilişkiler temelinde hareket eden bilinçli unsurları varsayar. Bu bilinçli unsurlar, gerçek içeriğini bilmeseler de, belli bir nedenselliği özneliklerine içselleştirmiş toplumsal aktörler olarak tanımlı rollerini gerçekleştirirler.

Sonuç: Meta Fetişizmi ve Bir Özgürleşme Süreci Olarak Eleştiri

Burada yürütülen tartışma, esas olarak, toplumsal kavramların ne oldukları ve nasıl tanımlanmaları gerektiği konusuna odaklanmıştır. Diğer taraftan, kavramların, belli bir nesnellik tanımıyla bağlantılı olduğunun ve bu nesnellik tanımının aynı zamanda bir özneliği gerektirdiğinin altı çizilmiştir. Bu iki boyutlu tartışmada Marx'ın temel nitelikteki kategorileri olarak meta, değer ve emek kavramları ele alındı. Böylelikle, metanın çifte karakteri olarak nitelediğimiz toplumsal ve maddi niteliklerin, tek bir nesnellikte tanımlı olmadığı ve bu iki ayrı nesnellik olgusunun, hem farklı niteliklerin varlık zeminini teşkil ettiği, hem de farklı özneliklerle ilişkilendirilmesi gerektiği vurgulanmaya çalışıldı. Maddi olgu ve süreçlerin öznesi ile toplumsal olgu ve süreçlerin öznesinin-doğrudan şahıslar değil, öznelikler bağlamında-kategorik

13 İtiraf etmeliyim ki, tüm bu değer ilişkilerinin ve meta üretiminin, esasen "kapalist" niteliğinin vurgulanmaması, önemli bir eksiklik yaratmaktadır. Marx'ın kavrayışındaki "meta üretimi" hiçbir zaman, kendi ürünlerini piyasaya sunan küçük üreticiler üzerinden yapılan bir soyutlama olmamıştır. Yazının içerik olarak gerektirdiği kısıtlar, bu tartışmayı girmemizi engellemektedir. Bu konuda bakılabilecek en iyi kaynaklardan birinin Arthur 2004 olduğunu belirtmek gerekir.

olarak ayrıştırılması gerektiği yönündeki tespit, bu tartışmanın en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır.¹⁴

Politik iktisadın bu tür kavramsal yaklaşıma sahip olmaması, önemli eksiklikleri beraberinde getirmektedir. Toplumsal kavramların somut ifade bulduğu momentler ile bu kavramları ortaya çıkaran süreçler arasında kategorik bir ayırım yapmaya dayalı bir kavramsallaştırma yapılmadığında, toplumsal olgular maddi varlıklara içkinmiş gibi alınıp, kendinde şeylere dönüştürülmekte, ardından bunlar, tüm zamanlarda geçerli ebedi kategoriler biçimini almaktadır.

Değer ve emek arasında dolayimsız bir ilişki varsaymak, tarihsel bir kategori (değer) ile maddi bir kategoriye (emek) ilişkilendirmek anlamına geldiği için sorunludur. Marx'ın yaklaşımı, somut görüntünün altındaki nedenselliğin soyut karakterinin, toplumsal ilişkilere nasıl içkin olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak toplumsal ilişkilerin soyut ve tarihsel karakterine vurgu yapmak, bunların içinde gerçekleştiği maddi süreci göz ardı etmek anlamına gelmemektedir. Yöntemsel olarak, soyut emeğin varoluş mekânını, somut emeğin kendisi olarak gören anlayışın terk edilmesi, bu bağlamda zorunludur. Biri toplumsal ilişkilerin nedenselliğini, diğeri maddi üretimin fiziki yasalarının nedenselliğini ifade eden, soyut ve somut emek kavramsallaştırması, birbirini varsayan ancak birbirine indirgenemeyen farklı türden öznellikleri de ima etmektedir.

Toplumsal ve maddi olan ayırımı üzerinde yükselen bir kavramsallaştırmada, özne-nesne diyalektiği, bir diğer bütünleyici unsur oluşturmaktadır. Marx'ın kavramsal analizi, zımni bir şekilde bir yandan bu kavramları mümkün ve gerçek kılan toplumsal nesnelliği, diğer yandan da bu kavramlar temelinde bir soyutlamayı şu ya da bu şekilde gerçekleştirebilen bir öznelliği içinde barındırmaktadır. Bunun genelde dikkatlerden kaçan bir sonucu, Marx'ın yöntemine ve kavramlarına ilişkin bir tartışmanın, aynı zamanda, farklı bir nesnelliği kavramsallaştırma çabası içinde, insanın kendisini bir özne olarak (yeniden) kurması pratiğine dönüşmesidir.

Maddi süreçler ile toplumsal süreçler ayırımının biçimsel bir ayırım olarak görülmemesi ve formel mantık düzeyine indirilmemesi bu nedenle özellikle

---

14 Buraya kadar fazla ayrıntısına girmeden yaptığımız bu ayırımın, belli bir düzeyde, amacını fazlasıyla aşan bir indirgemeciliği ima eder niteliktedir. Bu nedenle, toplumsal bilim metodolojisi üzerine her tür tartışmanın temel bir sorunsalını teşkil etmek üzere “maddi olan ve toplumsal olan” ayırımının ve bu ayırım üzerine yürütülen yöntem tartışmalarının göz ardı edildiği düşünülmemelidir. Ancak yazının kapsamı itibarıyla fazla detayına girilmemiş kısmi bir vurgu olarak alınması temenni edilmektedir.

gereklidir. Marx'ın yönteminin, belirli kavramlar temelinde teorik bir bütünsellik kurma eylemine-gerçekliği teorik olarak kurma eylemine-“kişiyi ortak etme” mantığıyla şekillenen bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Verili öznellikler, toplumsal kategorilerin görünme biçimini yeniden üreten bir dil ve kavrayışla belirlenirler. Chris Arthur, bununla bağlantılı bir hususu şu şekilde dile getirmektedir:

“Kilit nokta, basit meta ilişkilerinin ilk aşamasında (gerek tarihsel olarak gerekse model olarak takasa ya da basit meta üretimine referansla) değer varlığının ispatının olmamasıdır ... Değer yasası, gerek mantıksal gerekse tarihsel olarak belli bir kökünde bulunan bir şey değildir; kapitalist bütünselliğin form-belirlenimleri içinde oluşan bir şeydir (something that comes to be in the form-determinations of the capitalist totality)” (Arthur, 2004: 33).

Marx'ın kategorileri, politik iktisattan farklı olarak, kendinde şeyler olarak var olmazlar; oluşumları süreç içinde gerçekleşir ve sürecin *yeniden üretimi*, bu oluşumun tek varoluş koşuludur. Dolayısıyla bu kategoriler, süreci ve sürecin öznelerini varsayarlar ve kavramlar, kavrayışa içkin olarak var olurlar. Verili öznelliği aşmak, bu nedenle, bir anlamda, bildiğimiz şeyi (kavramları) “sorunsallaştırma” eylemi olarak da tanımlanabilir.

Kavram ile kavrayan arasındaki ilişki üzerine bir tartışma, *Kapital*'de “meta fetişizmi” başlığı altında yürütülmektedir. Bu kavram, örneğin “insanların maddi zenginlikler peşinde koşma hevesi” gibi indirgemeci yaklaşımlarla, kavramsal derinliğinden çok şey yitirmiştir. Oysa mesele, esas olarak, meta *formu* ile ilgilidir:

Örneğin, tahtadan bir masa yapıldığında, tahtanın biçimi değiştirilmiş olur. Ama masa, yine bir tahta, sıradan bir doğal şey olarak kalır. Ama meta kisvesine bürünür bürünmez, doğal bir şey olmaktan çıkar, *duyularla kavranamayan* bir şey olur (Marx, 2011: 81) [vurgular eklendi].

Meta “kisvesine bürünen” tahtanın doğal bir şey olmaktan çıkması, kimilerine bir tür kelime oyunu gibi görünse de, Marx'ın vurgulamak istediği bambaşka bir şeydir. Marx'ın burada yaptığı tespitin, toplumsal niteliklerin doğasına ilişkin bir vurgu olduğu açıktır. Hemen bir sonraki sayfada Marx, kendi sorduğu soruya kendisi bir cevap vermektedir: “O halde, meta biçimini alır almaz, emek ürününün anlaşılmaz bir karakter kazanması nereden kaynaklanıyor? Açık şekilde, bu biçimin kendisinden” (Marx, 2011: 82).

Marx'ın kendi yönelttiği soruya pek de açıklayıcı bir cevap vermediği söylenebilir. Sanki Marx, açıklanması gereken şeyi (meta biçiminin ne olduğunu) yine bu biçimin kendisiyle açıklamaktadır. Ancak soruyu ve cevabı, belirli bir öznellik bağlamında yeniden düşünecek olursak, farklı içerikte bir

şeyin ima edildiğini ve vurgunun “form” terimi üzerinde olduğunu görmek mümkün hale gelmektedir. Burada Marx’ın, “biçim” (form) olarak söz ettiği şey, bir maddi varlığın fiziksel özelliği değil, bir nesnenin (emek ürününün) sahip olduğu toplumsal niteliklerdir. Dolayısıyla maddi bir nesnenin örneğin fiziksel biçimi olarak renk, nasıl *gören* bir öznenin duyuşsal algısıyla bağlantılıysa; toplumsal bir form da, onu *kavrayan* özne ile bağlantılıdır. Meta fetişizmi ya da metaların sırrı, özünde, emek ürünü olan bir nesneyi “meta formu içinde” kavrayan özne ile bağlantısı içinde tanımlanmaktadır. Marx böylelikle (bir kez daha) belirli bir toplumsal formu, onu kavrayan özneye diyalektik ilişkisi içinde tanımlamış olmaktadır. Meta fetişizmi olgusu, meta ile birey arasında dışsal bir ilişkiden türetilen bir şey değildir; meta *formu*, nesneyi bu toplumsal niteliği içinde kavrayan öznelliğe içkindir.

Meta fetişizmi, temel bir yönüyle “yabancılaşma”dan farklılaşmaktadır; çünkü yabancılaşma kavramsal olarak tarih dışı bir “insani öz” varsayımına dayanmaktadır.¹⁵ Oysa “meta fetişizmi” kavramıyla ortaya konan anlayış, fetiş niteliğini, fetişleştiren birey ile ilişkilendirmekte; fetişleştirme, fetişleştiren bireye dışsal bir unsur olmaktan çıkmaktadır. Böylelikle, *bu* bireyin yabancılaşmamış hâliyle ilişkilendirilebilecek bir insani özü olduğu varsayımı, tarih dışı bir yaklaşım olarak bir kenara bırakılmış olmaktadır. Zira böyle bir öz varsayımı, tarihsel bir olgu değil, sadece bir soyutlama, ama yanlış bir soyutlamadır. Ollman da aynen hastalık ve sağlık tanımları arasındaki ilişkide olduğu gibi, yabancılaşmanın, yabancılaşmanın yokluğu ile karşılaştırmalı olarak anlaşılabilir bir şey olduğunu belirtmektedir. Bu anlayışa göre yabancılaşmayı tanımlamak için, öncelikle yabancılaşmama hâlini tanımlamak gerekmektedir (Ollman 1976: 132). Yabancılaşma, tanım olarak, özneye ait ya da özneye ilişkili olanın, belirli toplumsal ilişkiler dolayısıyla, biçim olarak, özneye dışsal ve öznedenden bağımsız bir nitelik kazanması anlamına gelmektedir. Nitekim bu tür bir anlayış; insanların, kapitalizm koşulları altında, nesnel etkenlerle karşılaştıkları için, “yabancılaşan” ve meta mübadelesi yapısını taklit eden bir tür “öz”le doğdukları, yani önceden belirlenmiş bir bilinç, davranış tarzı, düşünceye vs. sahip oldukları şeklinde tarih dışı idealist bir yaklaşım olarak da tanımlanmakta ve eleştirilmektedir (Miliş vd., 2002: 73-74). Oysa meta fetişizmi, böyle bir özden hareket etmemekte; özün kendisinin toplumsallığının (ve tarihselliğinin) altını çizmektedir.

“Meta fetişizmi”ni, belirli *toplumsal ilişkileri*, bu toplumsal ilişkilerden doğan *formları* ve bu formları, kendisinde ifade bulduğu maddi varlıkların için

15 Burada söylenen, Marx’ta genel olarak “insani öz” kabulünün olduğu değil, kavram olarak yabancılaşmanın-insanın neye göre yabancılaştığı sorunsalıyla bağlantılı olarak-böyle bir varsayımına dayandığıdır.

özelliğiymiş gibi kavrayan *özneleri* aynı kavramsal içeriğe yerleştiren niteliğiyle değerlendirmek gerekmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinden türeyen formların öznenen bağımsız bir varoluşa sahip olmaması, onlara varlık kazandıran öznelliklerin, farklı bir kavrayış düzeyinde, bu formları oluşturan nesnellikle çelişkiye düşmesi koşulunu da içinde barındırmaktadır. Bu çelişkinin gerçekliğe dönüşmesi için, verili ilişkiler içinde kendi gerçekliğini bulan toplumsal kategorilerin farklı bir nesnellik içinde yeniden üretilmesi, bunun için de verili öznelliklerin oldukları şekliyle yeniden üretilmesinin mümkün olmadığı yeni nesnelliklerin kurulması zorunludur. Bizim bilincimizin temel unsurlarını oluşturan kavramların ve bu kavramların karşılık geldiği toplumsal olguların çözümlenmesi, her şeyden önce verili öznelliklerin sınırlarının aşılmasıyla mümkündür. Marx, bunu, eserlerinde geliştirmiş olduğu yaklaşıma içkin kavramsal analizle gerçekleştirmektedir. Ancak Marx'ı okurken, kavramların kullanılış biçimine odaklanmak, kritik öneme sahiptir; çünkü Marx'ın kavramları, verili öznellikler temelinde kendiliğinden kavranabilir nitelikte değildir. Örneğin, soyut emeğe teorik analizde bir yer açabilmek için, somut emek ile açıklanamayan durumların ortaya çıkarılması-bunun teorik olarak soyutlamasının yapılması-gerekmektedir. Eğer soyut emeği gerekli kılan teorik bir boşluk yaratılmıyorsa, bu boşluk her zaman somut emek (ve sadece somut emeği temsil etmek üzere doğrudan emek kavramı) ile doldurulacak demektir. Eğer metanın değer niteliği, onun maddesine dışsal toplumsal bir özellik olarak kavramsallaştırılmıyorsa, her emek ürünü doğrudan meta niteliği içinde görülecek demektir. Eğer değer ile mübadele değeri arasında bir ayırım yapılamıyorsa, Marx'ın para analizini anlamak mümkün olamayacaktır. Bu ve benzeri olgular, Marx'ın kavramlarının, farklı bir nesnellik kurmanın zorunlu unsurları olduğunu ortaya koymaktadır. Tekrar edecek olursak, öncelikle yapılması gereken, yeni kavramlar için, eski kavrayışta boşluklar yaratmaktır. Verili öznelliklerin sınırları içinde kalan ya da özgürleşmemiş insanlara ait kavrayışların bu boşluğu yaratması mümkün değildir.

Kaynakça

- Althusser, Louis (1977), "From *Capital* to Marx's Philosophy", Althusser, Louis ve Etienne Balibar (Der.), *Reading Capital* (Londra: New Left Books) (Çev. Ben Brewster): 11-69.
- Arthur, Chris J. (1979), "Dialectic of the Value-Form", Elson, Diana (Der.), *Value: The Representation of Labour in Capitalism* (Londra: CSE Books): 67-81.
- Arthur, Chris J. (1986), *Dialectics of Labour: Marx and His Relation to Hegel* (Oxford: Basil Blackwell).

- Arthur, Chris J. (2004), *The New Dialectic and Marx's Capital* (Leiden: Brill).
- Backhaus, Hans-Georg (1992), "Between Philosophy and Science: Marxian Social Economy as Critical Theory", Bonefeld, Werner, Richard Gunn ve Kosmas Psychopedis (Der.), *Open Marxism: Volume I: Dialectics and History* (Londra: Pluto Press): 54-92.
- Backhaus, Hans-Georg (1980), "On the Dialectics of Value-Form", *Thesis Eleven*, 1: 99-120.
- Backhaus, Hans-Georg (2005), "Some Aspects of Marx's Concept of Critique in the Context of his Economic-Philosophical Theory", Bonefeld, Werner ve Komsak Psychopedis (Der.), *Human Dignity: Social Autonomy and the Critique of Capitalism* (Aldershot: Ashgate): 13-39.
- Campbell, Martha (1993), "Marx's Concept of Economic Relations and the Method of *Capital*" Moseley, Fred (Der.), *Marx's Method in Capital: A Reexamination* (New Jersey: Humanities Press): 135-155.
- Elson, Diane (1979), "The Value Theory of Labour", Elson, Diana (Der.), *Value: The Representation of Labour in Capitalism* (Londra: CSE Books): 115-180.
- Fine, Ben ve Alfredo Saad-Filho (2004), *Marx's Capital* (Londra: Pluto Press).
- Gould, Carol (1978), *Marx's Social Ontology* (New York: MIT Press).
- Marx, Karl (1970), *A Contribution to the Critique of Political Economy* (New York: International Publishers) (Çev. S. W. Ryazanskaya).
- Marx, Karl, (1973), *Grundrisse* (Middlesex: Penguin Books) (Çev. Martin Nicolaus).
- Marx, Karl (1976), *Capital: A Critique of Political Economy, Volume 1* (Harmondsworth: Penguin) (Çev. Ben Fowkes).
- Marx, Karl (1979), *Grundrisse* (İstanbul: Birikim Yayınları) (Çev. Sevan Nişanyan).
- Marx, Karl, (1988), *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844* (New York: Prometheus Books) (Çev. Martin Milligan).
- Marx, Karl (1994), "The Value-Form", Mohun, Simon (Der.), *Debates in Value Theory* (New York: St. Martin Press): 9-34.
- Marx, Karl (2011), *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi, Cilt I* (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Mehmet Selik-Nail Satlıgan).
- Milios, John, Dimitri Dimoulis ve George Economakis (2002), *Karl Marx and the Classics: An Essay on Value, Crises and the Capitalist Mode of Production* (Hampshire: Ashgate).
- Milios, John (2002), "Theory of Value and Money: In Defence of the Endogeneity of Money", *Sixth International Conference in Economics Economic Research Center*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Eylül 2002.
- Moseley, Fred (Der.) (1993), *Marx's Method in Capital: A Reexamination* (New Jersey: Humanities Press).
- Murray, Patrick (1988), "Karl Marx as a Historical Materialist Historian of Political Economy", *History of Political Economy*, 1: 95-105.
- Murray, Patrick (1993), "The Necessity of Money: How Hegel Helped Marx Surpass Ricardo's Theory of Value", Moseley, Fred (Der.), *Marx's Method in Capital: A Reexamination*, (New Jersey: Humanities Press): 37-62.
- Murray, Patrick (2005), "Money as Displaced Social Form: Why Value cannot be Independent of Price", Moseley, Fred (Der.), *Marx's Theory of Money: Modern Appraisals* (Houndmills: Palgrave Macmillan): 50-64.

- Ollman, Bertell (1976), *Alienation: Marx's Concept of Man in Capitalist Society* (Cambridge: University of Cambridge Press).
- Pilling, Geoffrey (1980), *Marx's "Capital": Philosophy and Political Economy* (Londra: Routledge & Kegan Paul).
- Rubin, Isaac I. (1972), *Essays on Marx's Theory of Value* (Detroit: Black and Red).
- Rubin, Isaac I. (1994), "Abstract Labour and Value in Marx's System", Mohun, Simon (Der.), *Debates in Value Theory* (New York: St. Martin Press): 35-72.
- Smith, Adam (1981), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Indianapolis: Liberty Classics).